

*Н.О. Терентьева
(м. Київ)*

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОДИНИ МАРАЗЛІ З БУДІВНИЦТВА ТА УТРИМАННЯ УСТАНОВ ОДЕСИ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО НАПРЯМУ

Одним із міфів вісімнадцятого століття було те, що греки не мали своїх освітніх закладів під час османського панування на їхніх землях. Турки забороняли функціонування національних шкіл і не давали можливостей останнім розвивати мистецтво й науку, як на той час це робили всі вільні народи Європи. Поширювалися думки, що на грецьких землях існували тільки так звані «секретні» школи, які працювали ночами при світлі свічок у церквах і монастирях, де священник або монах навчали дітей писати та читати¹. Насправді в XVIII ст. в різних грецьких землях існувало кілька десятків початкових освітніх закладів на зразок церковнопарафіяльних, де навчали елементарної грамоти, студювали часослов, псалтир, тощо. Вчителі шкіл використовували для викладання грецької мови насамперед підручник «Грамматика» відомого педагога Костянтина Ласкаріса.

Відомо, що школи в основному було відкрито у комерційних й адміністративних центрах, де потреба в освіченій молоді стала вкрай необхідною. Просвітницькими осередками були приватні та громадські школи, які діяли у Смирні, Константинополі, Яніні, на островах Хіос і Керкіра. Молодь здобувала в цих закладах знання не лише з грецької, а й з іноземних мов, вивчала предмети математичного та історичного циклів. При багатьох школах і академіях (у Константинополі, Афінах, Трапезунді) існували грецькі бібліотеки, видавництва та навіть національні музеї (наприклад, такий у Салоніках було відкрито в 1758 р.).

Після закінчення початкових шкіл заможні родини відправляли своїх дітей за кордон продовжувати навчання в європейських гімназіях, університетах й академіях. Крім того, чимало талановитих грецьких юнаків здобували освіту у навчальних закладах Європи на кошти, що жертвували для цього місцеві общини або окремі меценати². Звичайно, у таких випадках громади були зацікавлені у поверненні на батьківщину освіченої молоді³. Здобувши блискучу освіту в європейських університетах, вона несла світло знання і грецької культури у рідні поневолені землі⁴.

Благодійна та громадська діяльність традиційно посідала важливе місце в історії грецького народу й викликала значний інтерес вітчизняних і зарубіжних учених. Загальні напрями деяких аспектів її висвітлили в своїх працях грецькі історики І. Хасіотіс⁵, К. Вакалопулос⁶, Є. Ніколаїдіс⁷, Д. Вламі⁸ й ін. У дослідженнях, присвячених грекам-емігрантам, об'єктом вивчення, як правило, обиралася діаспора в цілому або окремі її громади. У 90-х рр. XX ст. в Україні з'явилися праці з комплексним підходом до дослідження їх діяльності. Такі автори, як В. Наулко, О. Терентьева, А. Гедьо, М. Абдулаєва, І. Лильо, Н. Бацак, М. Араджіоні, В. Томозов, Л. Якубова, С. Пахоменко, В. Євтух, М. Капраль, Г. Швидько, О. Ковалинський та ін., висвітлили деякі напрями багатогранної діяльності грецької діаспори на українських теренах, описали життя переселенців, їх соціальний склад, зміни в чисельності, правове становище греків у Російській імперії. Питання історії меценатства все більше привертають увагу сучасних дослідників, про що зокрема свідчить поява праць, присвячених як грецькій діаспорі в цілому, так і участі її представників у добродійних справах⁹. Серед представників останньої було чимало меценатів, які зробили значний внесок у соціально-економічний розвиток України.

З початку XIX ст. одним з важливих центрів міжконтинентальної грецької торгової мережі стала Одеса. Її діаспора помітно виділялася серед інших іноземних громад в Україні швидким зростанням свого добробуту. Досягнувши економічного процвітання, греки міста не шкодували особистих коштів на його благоустрій, вели широку культурно-освітню діяльність. Багато хто з них направляли значні гроші для відкриття шкіл, музеїв, бібліотек, а також проведення різних культурних заходів.

У червні 1795 р. в Одесі було проведено перший перепис населення. Згідно з ним, у місті проживали 2 349 чол. З них 10% становили греки¹⁰. У наступному році кількість їх в Одесі збільшилась до 3 тис. чоловік¹¹. В наступні роки населення Одеси продовжувало постійно зростати, в тому числі за рахунок прибуття ніжинських греків. У 1808 р. воно становило 12 500 чол., в 1814 р. – 25 000, 1856 р. – 101 302. За даними 1897 р., грецькою мовою розмовляли 5 013 осіб, або 1,32% одеситів. У 1910 р. серед 550 000 жителів міста близько 10 000 були греками. В другому десятиріччі XIX ст. грецька громада Одеси займала перше місце серед інших міських громад за своєю чисельністю й національно-патріотичною активністю.

Своїм багатством та розмахом торгових операцій виділялися десять одеських купців, власність яких оцінювалася в 10 млн крб.¹² Серед них був Григорій Іванович Маразлі (1770–1853). У 1792 р. останній оселився в Одесі, зайнявся торгівлею, відкрив своє підприємство¹³. Йому вдалося швидко розбагатіти. Як і багато грецьких купців, які проживали у різних країнах, Г.І. Маразлі намагався допомогти своєму народу звільнитися від османського ярма. Він став членом Одеського благодійного товариства, основним напрямком діяльності якого була матеріальна допомога біженцям з Османської імперії. Будинок у Червоному провулку, що належав сім'ї Маразлі, з дозволу господаря використовувався для проведення зборів таємного патріотичного товариства “Філіки етерія”, яке стало організаційним центром боротьби грецького народу проти османського ярма. Пізніше грецькій общині в Одесі сім'я подарувала свій власний будинок та маєтність на Пушкінській вулиці, яка давала щорічний прибуток 50 000 крб.

Родина Г.І. Маразлі була однією з перших в Одесі, яка у 1794 р. фінансувала відкриття грецької школи у місті. Зростання чисельності грецького населення в Україні, розширення торговельних зв'язків обумовили збільшення кількості навчальних закладів. В Одесі було відкрито приватні школи. Так, у 1800 р. колезьким асесором Врето засновано заклад, де 70 учнів навчалися грецької, італійської й російської мовам. 10 років потому в місті діяли вже дві приватні грецькі школи¹⁴. Збільшення кількості цих закладів супроводжувалося якісним підбором кваліфікованих педагогів, укомплектуванням їх підручниками та книгами. Школи були своєрідними центрами поширення волелюбних ідей.

З 1821 р. по 1833 р. в Одесі кількість грецьких шкіл збільшилася з 5 до 23, де навчалось 2 778 учнів. Серед цих навчальних закладів був жіночий пансіон для грекинь, які емігрували у 1821 р.¹⁵ Одеська грецька допоміжна комісія фінансувала навчання дітей із відповідальних сімей. Так, у 1828 р. вона перерахувала 16 000 руб. в Одеський інститут шляхетних дівчат за утримання 16 грекинь. Через два роки в цьому навчальному закладі безкоштовно навчалось вже 25 дівчат із грецьких родин. Комісія виділяла кошти для навчання греків і в інших містах Російської імперії, а також для супроводу їх до місця навчання. Так, 200 руб. було видано представникові Харківського університету Бабичеву, щоб він супроводив сина грецького емігранта Костянтина Александропуло для навчання в Петербурзі¹⁶.

Грецькі купці займалися широкою благодійною діяльністю, спрямованою на поширення знань серед молоді. Вони завжди багато уваги приділяли професійній підготовці молодого покоління, передусім кваліфікованого службовця та купця. У серпні 1817 р. було відкрите Грецьке комерційне училище¹⁷. Тут не існувало жодних

національних обмежень. Серед 350 учнів закладу були діти не тільки греків, а й українців, росіян і представників інших національностей, які мешкали в Україні. Навчання було безкоштовним. Всі питання внутрішнього життя училища та його відносини з грецькою громадою Одеси регулював статут, в якому передбачалися пільги для бідних сімей. Г.І. Маразлі брав участь у складанні статуту цього учбового закладу, підбору адміністративних кадрів. В основному училище утримувалося на прибутки з нерухомого майна одеських купців, а також на відсотки від вкладеного першого капіталу, пожертв і заповітів. Г.І. Маразлі відраховував щорічно 20% особистих прибутків на користь закладу¹⁸.

Комерційне училище як складова частина національного освітнього руху набуло великого авторитету в усьому грецькому світі. “Одеса, – відзначав письменник О.І. Сенковський, – стає важливим пунктом у міркуванні наук грецьких”¹⁹. У цьому учбовому закладі викладалися закон Божий, грецька, російська, французька мови, арифметика, алгебра, географія й статистика, геометрія, історія, фізика, механіка, природознавство, хімія, політична економія, торгове та цивільне право, бухгалтерія, комерційна кореспонденція, товарознавство, креслення, чистописання, спів і гімнастика. В учбовій програмі училища передбачалося вивчення російської літератури й мови, історії та географії Російської держави. Викладання велося не тільки грецькою, а й російською мовою (у класі спільного навчання).

Заклад був гордістю Одеси. Сюди на навчання приїздила молодь з Греції й інших країн. Серед викладачів були діячі новогрецького Просвітництва, а саме Костянтин Вардалахос, Георгій Геннадіос, Іван Маркіс, Іван Стамелопулос, Михайло Казотіс, Георгій Аргілопулос, Костянтин Андреадіс, Георгій Ієлініатіс, Георгій Лассаніс, Георгій Клевопулос, Сінодіс Пападімітріу (згодом професор Новоросійського університету), Сергій Містакіс (згодом професор Казанського університету) та ін.

За період 1833–1867 рр. училище закінчили 2140 учнів, серед яких 1200 становили греки²⁰. За роки існування в закладі було підготовлено не тільки висококваліфікованих комерсантів і підприємців. З його стін вийшли також відомі політичні й культурні діячі. Наприклад, випускником цього учбового закладу був Олександр Рангаві. Після повернення на батьківщину останньому було доручено складання проекту реформи просвітницьких установ Греції. Згодом він написав ряд підручників і літературних творів, був головним редактором періодичних видань, професором Афіньського університету²¹. Комерційне училище по суті було єдиним великим центром грецької освіти, який продовжував діяти після початку національно-визвольної революції проти османського ярма в Греції. З 1889 р заклад перейшов під покровительство грецької королеви Ольги, що свідчить про високу оцінку діяльності училища. У 1894 р., за царським указом, воно отримало статус юридичної особи в Росії, тим самим ставши у ряд найбільш відомих учбових закладів Російської імперії. Протягом багатьох років Г.І. Маразлі був радником ейфорії – грецької організації, що мала законодавчі функції в управлінні та діяльності училища. Щорічно у каталозі засновників і спонсорів Одеського грецького комерційного училища було ім'я одного з представників цієї родини.

26 липня 1831 р., у Г.І. Маразлі та його дружини Зойци народився син Григорій. Хлопчик вчився у приватному пансіоні Кнарі, в 1850 р. закінчив юридичне відділення Рішельєвського ліцею²². Після смерті батька він став продовжувачем сімейної справи, процвітання якої було тісно пов'язане з торгівлею. Г.Г. Маразлі успішно поєднував комерційну діяльність з участю у міському управлінні: був гласним міської Думи, старшиною розряду домовласників, членом міської управи, а в 1873 р. обраний заступником виконуючого обов'язки міського голови²³. Він продовжував просвітницьку діяльність свого батька: фінансував відкриття нових шкіл, училищ і видання підручників. У 1874 р. останній звернувся до канцелярії попечителя Одеського

учбового округу з проханням розглянути програму його пожертв для студентів Новоросійського університету. Вона була спрямована на створення більш сприятливих умов для навчання студентів шляхом надання фінансової підтримки (спеціальної допомоги) найбільш її потребуючим. З цією метою Г.Г. Маразлі виділив 10 тис. крб сріблом²⁴. Для того, щоб цей капітал не зменшувався, грецький купець вклав гроші до банку під 6% прибутку щорічно. Кількість бажаючих отримати допомогу не обмежувалась, а залежала від стану капіталу. Він також запропонував заснувати спеціальні стипендії імені Маразлі (1 – в розмірі 300 крб для студента Новоросійського університету, 2 – в розмірі 150 крб для студентів реального училища Одеси). У 1877 р. дійсний статський радник Г.Г. Маразлі був обраний почесним опікуном Одеського реального училища, а в 1878 р. – Сімферопольської гімназії.

У вересні 1880 Г.Г. Маразлі було обрано головою міської думи Одеси²⁵. Він добре знав всі сторони багатогранного життя міста, відчував тонкощі управління величезним міським господарством та першочергові потреби всіх верств населення Одеси. Всі сили своєї кипучої й щедрої натури голова присвятив турботам про потреби мешканців²⁶. За час 17-літньої праці на цій посаді Г.Г. Маразлі побудував близько 40 громадських та учбових закладів, підприємств, культурно-просвітницьких установ.

З ім'ям грецького мецената пов'язане спорудження в Куяльнику будівлі народного училища²⁷. У 80-ті роки одеську школу садівництва було переведено в Умань, й у місті гостро постало питання про створення нової подібної школи. Г.Г. Маразлі з обширної (близько 29 десятин) земельної ділянки своєї дачі виділив 5 десятин для нової школи садівництва. На цій землі протягом 1886–1889 рр. було споруджено дві двоповерхових (з домовою церквою в одній з них) і одна одноповерхова будівля, кошти для чого виділив купець²⁸. У закладі навчалось до 40 учнів, а в дні канікул тут проходили практику вчителі сільських шкіл. У 1889 р. в пам'ять порятунку царської сім'ї Г.Г. Маразлі пожертвував велику суму на влаштування притулку для осіб привілейованого стану²⁹.

Грецькі купці займалися широкою благодійною діяльністю, спрямованою на розвиток духовної культури народів України. Так Г.Г. Маразлі сприяв поширенню мережі читальних залів. У 1899 р. на його кошти було побудовано простору споруду училища із залом для читання. В тому ж році було закінчено побудову нової аудиторії для народного читання³⁰. На придбання земельної ділянки та будівництво її витрачено 20 тис. крб, з яких Одеське слов'янське благодійне товариство ім. Кирила й Мефодія внесло 3 тис. крб, а решту коштів у розмірі 17 тис. крб були пожертвовані Г.Г. Маразлі³¹. Нова аудиторія для народного читання стала культурним центром міста, який по святкових і недільних днях відвідувало до 500 чол. Тут працювала безкоштовна бібліотека, проводилися вечори танців та лекції, ставилися аматорські спектаклі.

Пристрасний книголюб Григорій Григорович постійно піклувався про громадські бібліотеки. Так, у 1882 р. він запропонував побудувати на свої кошти в будинок якому розміщувалися б музей Одеського товариства історії й старожитностей і міська публічна бібліотека. З цією метою він виділив 30 тис. крб. Міська дума виділила на спорудження будинку 16 тис. крб. Беручи до уваги те, що велика частина коштів, спрямованих на це будівництво, належала Г.Г. Маразлі, міська дума утворила спеціальну комісію, доручивши їй вивчити питання про увічнення пам'яті грецького негоціанта. Після обговорення члени комісії запропонували, щоб на фронтоні будинку, де розташовуватиметься бібліотека, було зроблено напис про те, що ця споруда побудована на пожертви Г.Г. Маразлі. Також було вирішено розмістити портрет його в читальному залі бібліотеки³².

Протягом багатьох років Г.Г. Маразлі постійно виділяв кошти для роботи бібліотеки. Так, у 1892 р. він фінансував будівництво триповерхового книгосховища, що

дало можливість повністю зберегти книжковий фонд до того часу, коли його було переведено до нової, більш просторої та обладнаної для зберігання книг будови. Значні кошти одеський неогоціант виділяв на придбання книг. На його гроші було придбано “театральну бібліотеку”, що містила велику кількість російської драматичної літератури, виданої до кінця XIX ст.³³ В 1893 р. він виділив кошти на придбання 79³⁴, а у 1895 – на 244 томи рідкісних видань XVII–XVIII ст.³⁵

Особиста бібліотека Григорія Григоровича, нараховувала понад 10 тис. томів (близька 4 700 назв)³⁶. Основну її частину становили видання іноземними мовами, передусім французькою. В колекції були твори О. де Бальзака, Г. Гейне, В. Гюго, А. Доде, А. Дюма (батька й сина), Е. Золя, Гі де Мопассана, Г. Флобера та багатьох інших. Книги у його бібліотеці було легко знайти, оскільки Г.Г. Маразлі зробив в алфавітному і систематичному порядку каталоги назв й авторів. Вони були згруповані по окремих розділах: філософія, право, античні автори, сучасна література (був виділений підрозділ п'єс), наука, медицина, техніка, економіка, комерція, статистика та ін. Були також підбірки книг із загальних проблем і окремих питань (архітектура, орнамент, кераміка, костюми, історія, живопис, музеї й т.ін.). Один із найбільших розділів “історія і географія” містив спеціальні дослідження, мемуари, описи мандрівників, атласи, карти та понад 40 книжок про Російську державу. Розділ “енциклопедія й словники” був представлений літературою багатьма мовами, серед яких були видання Ларусса (18-, 40- і 3-томні видання), 12 томів словника Мейєра, 17 томів словника Брокгауза німецькою мовою.

В бібліотеці було багато книг, виданих у Києві, Москві, Санкт-Петербурзі. Особливий інтерес представляли одеські видання, зокрема місцевих установ. Численні організації направляли меценату звіти та статuti й урочисто оформляли ці примірники. Так, наприклад, брошуру обсягом 10 сторінок “Звіт про перший рік діяльності безкоштовної народної читальні” було переплетено в темно-вишневий оксамит із золотим тисненням на обкладинці на написом “Примірник Григорія Григоровича Маразлі”³⁷.

У 1865 р. в Одесі було засноване Товариство образотворчого мистецтва. Однією з основних цілей створення цієї організації стало відкриття міської картинної галереї. У 1890 р. Г.Г. Маразлі був обраний віце-президентом товариства³⁸. В тому ж році відбулося за його сприяння відкриття Музею образотворчого мистецтва. Грецький купець часто мріяв про те, щоб одесити, які не мають достатніх коштів, аби відвідати Західну Європу для знайомства з останнім, могли ознайомитися з ним у міському музеї. Пристрасний колекціонер предметів мистецтва, Г.Г. Маразлі запропонував місту взяти у власність один із своїх будинків для влаштування там художнього музею. Він вважав, що серед одеситів “відчувається потреба в такій установі, яка існуванням своїм могла б служити дійовим засобом до розвитку смаку до всього витонченого і прекрасного”³⁹. Після переобладнання будівлі й зібрання експонатів музей було відкрито 24 жовтня 1899 р. У цьому будинку розмішувалися громадські музеї, що існували в місті, а також картинна галерея Товариства образотворчого мистецтва⁴⁰. Після відкриття закладу тут стали постійно проходити виставки. Факт дару будівлі для організації музею став своєрідним прикладом, який почали наслідувати деякі установи та приватні особи. Так, Академія мистецтв Росії передала Одесі велику колекцію картин і копій із свого фонду. Приватні особи, міська дума й відомі колекціонери постійно поповнювали колекцію музею, передаючи в дар твори мистецтва⁴¹.

Г.Г. Маразлі захоплювався також минулим і виділяв кошти для роботи Одеського товариства історії та старожитностей. За постійну матеріальну підтримку ряду починів одеських учених, що досліджували минуле півдня України, останній був обраний членом цього поважного вченого товариства. Передусім він фінансував будівництво споруди, де працювало Товариство й знаходився музей, що мав багату колекцію⁴².

Відомі випадки, коли Г.Г. Маразлі субсидував наукову роботу та видання книг окремих членів товариства. Наприклад, у першій половині 1880-х рр. до нього по допомогу звернувся відомий історик А.О. Скальковський, що працював над проблемами минулого південноукраїнського регіону. В 1842 р. український учений видав працю, присвячену історії Запорізької Січі в останній період її існування. Професор Рішельєвського ліцею К.П. Зеленецький у своїй рецензії підкреслив, що ця книга дуже цікава і чудова в усіх відношеннях⁴³. Вона викликала такий інтерес, що було потрібне її повторне видання. При перевиданні, яке було здійснено в 3-х частинах, текстову частину книги було розширено. Дослідження А.О. Скальковського отримало визнання Російської Академії наук. Ще одне перевидання книги в 1885–1886 рр. було здійснено за фінансової підтримки Г.Г. Маразлі. У передмові до книги А.О. Скальковський відзначив: “Нинішнє видання книги моєї зобов'язане освіченому, дружньому та уважному до мене, одному з членів Одеського товариства історії й старожитностей Г.Г. Маразлі, пристрасному аматору вітчизняного побутописання, який надав мені всіх необхідних коштів для виправлення, доповнення і виходу в світ історії останнього коша “Славного війська Запорізького Низового”⁴⁴.

Після смерті Г.Г. Маразлі особисту колекцію книг останнього було передано його спадкоємцем А.С. Сафоновим у дар міській публічній бібліотеці⁴⁵. На жаль, вона не була згрупована в окремий фонд та не збереглася. На приналежність цих книг Г.Г. Маразлі вказують лише екслібриси, суперекслібриси, записи власника, а також каталоги його приватної колекції. Приватне зібрання книг грецького мецената привертало увагу не тільки одеситів. Воно являло собою наукову цінність і в 1911 р. було включене у каталог приватних бібліотек Росії⁴⁶.

В період турецького панування розвиток національної освіти на грецьких землях мав свої особливості, а саме патріотичну спрямованість. Гуманітарні предмети (рідна мова й література, історія) займали провідне місце у навчальних програмах грецьких шкіл та гімназій. Молоде покоління виховувалося на кращих зразках давньогрецьких авторів, що сприяло формуванню в нього патріотичних і визвольних ідей. Визначною справою грецьких купців у галузі просвітництва стало фінансове забезпечення перевидання праць давньогрецьких класиків, пізніше об'єднане назвою “еллінська бібліотека”. Підготовка до друку цієї роботи здійснювалася відомим просвітителем А. Кораїсом, а фінансування – переважно братами Зосимами⁴⁷. Г.Г. Маразлі також виділяв значні кошти на видання “еллінської бібліотеки”. Більшість з цих книг були призначені для поширення в Греції, щоб заповнити “відсутність на грецькій мові капітальних творів з різних галузей знань”⁴⁸. Редакція літературних перекладів знаходилася в Одесі, публікації виходили періодично (щомісяця – 1 книга) до початку 1914 р.⁴⁹

Грецький купець був відомий як колекціонер творів мистецтва. Сучасники, що відвідували його особняк, залишили ряд описів інтер'єрів будинку Г.Г. Маразлі. “Він (будинок) переповнений витонченими творами мистецтва: чудова бронза антична й сучасна, ціла кімната порцеляни, сакса і севра, прекрасні твори пензля кращих майстрів, російських та іноземних. На нижньому поверсі безліч картин, безліч бронзи, переважно античної, безліч дрібних скульптурних творів”⁵⁰. На відміну від повного зібрання книг, переданого згодом бібліотеці, колекція картин розпалася. Головною причиною цього була відсутність каталогу. Після смерті Г.Г. Маразлі ті картини, що належали його спадкоємцеві, були продані в різні музеї світу (галерея при Афінській академії, Російський музей у Санкт-Петербурзі й ін.). Багато творів мистецтва було продано приватним колекціонерам, передусім у Францію, куди його спадкоємцем А.С. Сафоновим було вивезено основну частину картин⁵¹.

Діяльність Григорія Григоровича Маразлі була багатосторонньою і плідною. За заслуги перед новою вітчизною він був нагороджений російськими орденами, мав понад 15 зірок та чимало іноземних нагород. Сотні дипломів, що присуджували

звання почесного члена, були вручені Г.Г. Маразлі добродійними й просвітницькими установами. В січні 1895 р. вже у похилому віці він залишив посаду мера Одеси, однак до кінця життя продовжував цікавитися міським господарством і постійно відвідував засідання думи як гласний. Жодне важливе питання не вирішувалося без його участі. Він продовжував активно займатися благодійною діяльністю. Григорій Григорович залишив добру пам'ять по собі в серцях українського народу. Поет Фемістокліс А. Солomos у поетичному збірнику “Патріотичні вірші” присвятив свої поезії грецькому меценату. Своім спадкоємцям Г.Г. Маразлі заповідав продовжити розпочаті ним добродійні справи, насамперед спрямовані на допомогу незаможним та малозабезпеченим родинам.

Благодійна діяльність Г.Г. Маразлі не була обмежена Одесою. В Афінах він заснував комерційну академію, педагогічне училище та акваріум; у і Філіполісі – школи; в Салоніках – комерційний ліцей. Останнє прижиттєве пожертвування Григорія Григоровича було зроблено острову Корфу. За клопотанням місцевого грецького генерального консула Фонтано він побудував великий сирітський будинок і перелічив на рахунок цієї дитячої установи 130 000 драхм⁵².

Благодійність – невід’ємна частина людського буття, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Основними напрямками добродійної діяльності родини Маразлі, як видатних представників грецького купецтва, були: заснування навчальних закладів, надання стипендій студентам європейських університетів та учням гімназій, сприяння виданню книг і підручників для шкіл рідною мовою, матеріально-технічна підтримка наукових товариств. Наведені факти свідчать, що у благодійній діяльності Маразлі розкриті особливості етнокультурного самовиявлення греків за умови еміграції на різних історичних етапах та роль і значення культурної складової в збереженні ними власної автентичності. Треба також зазначити, що приклад благодійної діяльності родини Маразлі з будівництва й утримання установ культурно-освітнього напрямку мав значний вплив на розгортання добродійництва у країнах, де проживали греки, та викликав своєрідне змагання серед заможних грецьких купців, які жертвували свій капітал на благодійні цілі. Родина Маразлі своєю діяльністю на благо українського і грецького народів продовжила просвітительські традиції грецьких купців, які проживали в Україні.

¹ *Iwannaroz X. Orqodoxia kai udh dtht Neoterh Ellada.* – Aqhua, 1966. – У.157–158.

² *Базили К.* Архипелаг и Греция в 1830–1831 гг. – СПб, 1834. – Ч. 1. – С.112.

³ *Соловьев М.М.* Никифор Феотоки // Труды Киевской духовной академии. – 1894. – № 10. – С.97.

⁴ *Джорджевич В.* Грчка и српска просвета. – Белград, 1896. – С.87, 91.

⁵ *Хасивтх I.K.* Episkohsh thz neoellhnikhз iasporaz. – . Oesslonikh, 1993.

⁶ *Bakalopoulos Koustantinos.* Isnria tou Boreiou Ellhnismou: Hpeiros. – Oessalonikh, 1992.

⁷ *Nikolaidou E.* Hpeirwtez apodhmoi dthn Pwsia tou 19^{ou} aivna kai h oumbolh touz sthnh anptuxh thz Hpeirou // wdwnh. – 1986. – Томоз 15. – No 1. – Yel. 103–128.

⁸ *Blamh espina.* Ellhnez emporoi sto iborno. – Aqhua, 2000.

⁹ *Терентьева Наталья.* Греки в Украине: прошлое и настоящее. – К., 1999; Греки на українських теренах. – К., 2000; Підприємці й меценати: грецькі підприємці та громадські діячі в Україні. XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси. – К., 2001; *Терентьева Олена.* Грецькі купці Зосими: просвітницька та благодійна діяльність. – К., 2003 та ін.

¹⁰ *Бернштейн С.* Исторический и торгово-экономический очерк Одессы. – Одесса, 1894. – С. 2.

¹¹ *Zapantis A.* Greek-Soviet relation: 1917–1941. – Harvard Ukrainian Research Institute, 1986. – P. 6.

- ¹² Ermhrz o o□bz. – 1817. – № 1. – У. 13.
- ¹³ Konstantinos K. Papoulidis. Grh□oris Г. Maraslhz (1831–1907). Hzwñ kai to er□
tou Oessalonikh. – 1989. – У. 25-26.
- ¹⁴ Арш Г.Л. Этеристское движение в России. – Москва, 1970. – С.149.
- ¹⁵ Авгитидис К.Г. Прогрессивная греческая эмиграция. – Киев, 1987. – С. 29.
- ¹⁶ Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 200. – Спр. 72. – Арк. 10.
- ¹⁷ Там само. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 120. – Лл. 3–4.
- ¹⁸ ErmhV o LogioV. – 1817. – № 23-24. – S. 1608.
- ¹⁹ Сенковский И.О. О греческом училище в Одессе // Вестник Европы. – 1870. – Ч. 110. – № 7. – С. 206.
- ²⁰ Kardashz B. O Ellhnismoz tou Euxeinou Pontou. - A hna , 1998. – S.97.
- ²¹ Деревицкий А.А. А.Рангави // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одес-
са. – 1896. – Т. 19. – С. 51.
- ²² ДАОО. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 120. – Арк. 3–4; Михневич И. Исторический обзор соро-
калетия Ришельевского лицея с 1812 по 1857 г. – Одесса, 1857. – С. 112.
- ²³ Адрес-календарь. Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем
управлениям в Российской империи на 1875 г. – Ч. II. – СПб, 1875. – С. 286.
- ²⁴ ДАОО. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 184. – Арк. 3.
- ²⁵ Памятная книжка Одесского градоначальника на 1880 г. – Одесса, 1879. – С.129.
- ²⁶ Шувалов Р.А. Благотворительная деятельность Г.Г. Маразли // Сб. Григорий Григорьевич
Маразли: меценат и коллекционер. – Одесса, 1995. – С. 46.
- ²⁷ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 62. – Спр. 107.
- ²⁸ Одесские новости. – 1886. – 12 августа.
- ²⁹ Одесский листок. – 1907. – 3 мая.
- ³⁰ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 65. – Спр. 129.
- ³¹ Отчет правления Одесского славянского благотворительного общества за 1898 – 1899 г.
– Одесса, 1900. – С.17–23.
- ³² Попруженко М.Г. Одесская городская публичная библиотека. 1830–1910. – Одесса, 1911.
– С. 58–59.
- ³³ Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1891 г. – Одесса, 1892. – С. 9.
- ³⁴ Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1893 г. – Одесса, 1894. – С. 11.
- ³⁵ Отчет Одесской городской публичной библиотеки за 1895 г. – Одесса, 1896. – С. 5.
- ³⁶ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 83. – Спр. 100. – Арк. 1.
- ³⁷ Арютина Л.В. Г.Г. Маразли и городская публичная библиотека // Г.Г. Маразли и его библи-
отека. – Одесса, 1994. – С. 16.
- ³⁸ Отчет Одесского общества изящных искусств за 1897 г. – Одесса, 1898. – С. 13.
- ³⁹ Ведомости Одесского городского общественного управления. – 1889. – № 82. – 4 ноября.
- ⁴⁰ Художественные новости. – 1899. – Т. VII. – № 7 (1 апреля). – С. 183.
- ⁴¹ Абрамов В.А., Рашковецкий М.М. Г.Г. Маразли и городской музей изящных искусств // Сб.
Григорий Григорьевич Маразли: меценат и коллекционер. – Одесса, 1995. – С. 108–109.
- ⁴² Отчет императорского Одесского общества истории и древностей с 14 ноября 1881 г. по
14 ноября 1882 г. – Одесса, 1883. – С. 11–12.
- ⁴³ Одесский вестник. – 1842. – № 11 (7 февраля). – С. 47.
- ⁴⁴ Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: на основа-
нии подлинных документов Запорожского Сечевого Архива. – Одесса, 1885. – Ч. I. – С. 10–11.
- ⁴⁵ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 83. – Спр. 100. – Арк. 3.
- ⁴⁶ Иваск У.Г. Частные библиотеки в России. – СПб, 1912. – Ч. 2. – С. 4.
- ⁴⁷ Терентьева Елена. Назв. праця. – С. 91.
- ⁴⁸ Южное обозрение. – 1891. – 31 января – 11 февраля.
- ⁴⁹ Одесские новости. – 1914. – 18(31) марта.
- ⁵⁰ Одесский листок. – 1897. – 21 декабря.
- ⁵¹ Одесские новости. – 1907. – 29 августа (11 сентября).
- ⁵² Paponlidis K. Grhgorhs Г. Maraslhs (1831–1907). H zvh kai to ergo. -
qessalonikh, 1989. – У 37–72.